

BUDAPEST GYŰJTEMÉNY a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban

244

Fővárosunk sokszínű eseménysorozattal és kiadványok tömegével köszönti a három város: Pest, Buda, Óbuda egyesítésének 100. évfordulóját. Az 1973-as jubileumi évben bizonyára fokozott figyelem irányul a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményére*, amely igen sok, nyomtatásban megjelent dokumentumot őriz és ad közre újabb válogatásokban fővárosunk történetéről.

A gyűjtemény szervezeti szabályzata a következőkben határozza meg gyűjtőkörét: „A gyűjtemény feladata a főváros múltjára és jelenére vonatkozó dokumentumok széleskörű, a teljesség igényével történő gyűjtése. Állományának tartalmaznia kell a városkép kialakulására, a természeti viszonyokra, a város történetére, őstörténetére, közigazgatására, közegészségügyi és szociális viszonyaira vonatkozó műveket, a lakosság társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életének dokumentumait. A gyűjtési kör földrajzi határa megegyezik a mai Nagybudapest területével.”

Előtérben: a várostörténeti anyag

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár jogelődje, a *Fővárosi Könyvtár* már megalkadásától (1903) kezdve rendszeresen gyűjtötte a Budapest történetével foglalkozó irodalmat. A most 45 ezer kötetnyi könyvanyag magvát az a néhány száz kötet alkotta, amelyet még *Toldy László* (1846–1919) főlevéltáros gyűjtött össze a fővárosi levéltár könyvtárában. *Szabó Ervin* (1877–1918), a magyar munkásmozgalom kimagasló alakja, szociológus, a Fővárosi Könyvtár igazgatójaként felismerte a várostörténeti gyűjtemény jelentőségét, és megfelelő helyet juttatott neki. Amikor 1913–1914-ben a Fővárosi Könyvtár anyagát átdolgozták (katalogizálták, bevezették a Dewy-féle tízedes osztályozás* módosított változatát), külön

gyűjteményeket is létrehoztak, és ezek közül a legnagyobb s a legfontosabb a Budapest Gyűjtemény lett, amely a folyamatos állománygyarapítás eredményeként 1917-ben már 24 ezer könyvtári egységből — könyvből, plakátból, sajtóvágatból (lapkivágásból), térképből stb. — állott. A várostörténeti gyűjtemény mai arculata tehát a névadó könyvtárigazgató munkássága idején alakult ki.

A Fővárosi Könyvtár a Budapest Gyűjteménnyel és a többi különgyűjteménnyel együtt 1931-ben költözött jelenlegi otthonába, a volt *Wenckheim-palotába* (VII., Szabó Ervin tér 1.). Ezt a főváros vezetésére 1926-ban és 27-ben vásárolta meg a könyvtár számára.

A felszabadulást követő helyreállítás után — a hiányzó értékek pótlása közben — a *várostörténeti* anyag tudományos feltárása került az előtérbe. A gyűjtemény munkatársai 1954-ben kezdték meg a Budapest történetének bibliográfiai munkálatait.

Ősnyomtatványok, ritkaságok

Az ősnyomtatványok korától napjainkig terjedő gyűjtött anyag óriási többsége *könyv*. A törzsanyagot a főváros társadalmi, gazdasági, politikai és művelődési viszonyaival foglalkozó monografikus, azaz egy témát feldolgozó művek és alapvető összefoglalások alkotják. Ezek között találunk néhány — Budapest szempontjából rendkívül fontos — *ősnyomtatványt*. Ilyen például a *Turóczi-krónikának*, Turóczi (Thuróczi) János XV. századi történetírő, országbírói ítélelmes-ter latinul írott *Chronica Hungarorum*-nak 1488. évi brünni kiadása, az úgynevezett *Schedel-krónikának* (Nürnberg 1440–1514 között élt orvosa latin, majd német nyelven megjelent világkrónikájának) 1439. évi nürnbergi kiadása. Ez utóbbi tartalmazza Buda látképének első

ismert metszetét. 1938-ban került a könyvtár tulajdonába az *Ofner Stadt-recht* (Budai Jogkönyv) XV. századi budai kódex harmadik — addig ismeretlen — változata.

Különösen nagy forrásértékűek a XVI. és a XVII. századbeli ritkaságok. Az egykorú latin, német, angol, francia, olasz és spanyol nyelvű forrásmunkák közül sok a törökkel vívott harcokról számol be a szemtanú hitelességével.

Eredeti és korjellemző tudósítás a Dózsa-féle parasztlázadás megindításáról Pesten és Budán az 1514-ben megjelent *Ein gross Wunderzeichen* (Nagy csodajel) kezdetű újságlevél, amely szerint a parasztok rohamának megindításához a végső lökést a zászlóra tűzött feszület ismételt arca borulása adta meg.

Öt évvel a parasztháború után, 1519-ben jelent meg *Taurinus István* humanista író *Stauromachia*-ja (Keresztesháború, Paraszti háború.). A költő kortárs és szemtanú epikus költeményében írta le a korabeli eseményeket.

Rendkívül gazdag a Budának a *török uralom* alól 1686-ban való visszafoglalását leíró korabeli irodalom is. (A török elleni hadjáratra serkentő munkák már a XV. századtól megjelennek szerte Európában; a röplapok, újságok szinte beláthatatlan számban ismertetik Buda visszavívásának eseményeit. Az 1686-os újságok tekintélyes része csak erről szól.) A külföldön megjelent idegen nyelvű munkák közül sok szinte *naplószerű* beszámolót közöl az ostromról, a hadihelyzet alakulásáról. Némely, külföldön kiadott időszakos újság és röplap a hírközlések közepette gyakran visszapillantást is vet Buda múltjára, a törökkel vívott eredménytelen harcokra.

Schreib-calender: Előjegyzési naptár

A XVII. század elejétől napjainkig megjelent *kalendáriumok, naptárak* és al-

manachok (évkönyvek) között a legrégebbi — 1616-ból való — egy német nyelvű kalendárium, a *Neuer und Alter Schreib-Calendar* (Új és régi előjegyzési naptár). A gyűjteménynek hasonlóképpen értékes darabja egy magyar nyelvű kézírásos ellátott „Új és O Kalendárium...” (1664), amelynek ismeretlen tulajdonosa 1664-ben részt vett *Zrínyi Miklósnak* a török elleni téli és tavaszi hadjárataiban. Rövid magyar nyelvű kézírásos bejegyzései hitelesítik, illetőleg kiegészítik az e hadjárattal kapcsolatban feltárt történeti anyagot. A kalendáriumok között szép számmal akadnak teljes *sorozatok* az 1790-es évek végétől. Ilyen a *Magyar és Erdély országi Nemzeti Kalendárium* (1798–1833), az *Ujdonnan Uj Gazdaságbéli Hazai Kalendárium* (Trattner, 1817–1910), a *Kincses Kalendárium* (1897–1940), a *Népszava Naptár* (1896–1946) stb.

Fontos adatokat tartalmaznak a főváros területén működő gazdasági, társadalmi és kulturális intézmények, egyesületek, szociális jellegű szervezetek stb. *alapszabályai*, évi *beszámolóit*, *jelentéseit*, az egyetemek és egyéb iskolák *évkönyveit*, *értesítőit* és *tanrendjeit*. Mindezek szintén nagy számban találhatóak a gyűjteményben.

A Pressburger Zeitung és a Magyar Hirmondó

Ugyancsak megbecsült kincsek a XVI. és a XVII. században külföldön megjelent *újságlevelek* (egy nyomtatott lapból álló alkalmi híradások) — a német nyelvű *Zeitungen* (Hírek), az olasz nyelvű *Relatiók* (Beszámolók); ezek java részükben a török elleni harcokról tudósítanak. Néhány közülük: *Neue Zeyttung vonn Kayserlicher Mayestat*, 1528 (A császári felség új hírei), a *Neue Zeitung auss Hungern*, 1556 (Magyarország új hírei), a *Neue Zeitung aus Ungern*, 1588.

Ein gross Wunderzeichen Das O geschehen ist durch das Creutz das ein Cardinal hat außgeben in dem ganzen Ungertischen Lande wider die Turcken.

Az 1514-ben megjelent „Ein gross Wunderzeichen” (Nagy csodajel) kezdetű újságlevél címlapja

Uj és O

KALENDARIOM

KRISTUS URUNK
Születése után való
M. DC. LXIV.
ESZTENDŐRE 1664

Mely Bisceytilis (az az közheterett) avagy ugro) őstendő, kinek helye, 366 napot foglal magában. Nagy Szorgalmatofizálatá Beshi Moridianoora rendeltesert

KŰRNER LEOPOLD és MATE
AA LL. & Philof. Emerit. által.

*Német Magyar, és ezek Szomszédóságában
lévő Uj Szeged Szolgálatára.*

A Magyar Historia, és fokadalmakkal egydt.

Nyomatatta ki Beshben Kürner Jakob János, also Auritriának könyv-nyomatója.

„Uj és O Kalendarium” 1664-ből

A Magyar Hírmondó egyik 1792-es száma, címlapján I. Ferenc (1768–1835) arcképével

A Magyar Hírmondó 1780-ból

Felséges Tsászárné és Apostoli Király
kegyelmősé

A Magyar
1780.

Afásionynakak engedelmév el.
Hírmondó.
esztendőben.

Boldog Afászony Havának első napján,
Szombatonn költ.

ELSŐ LEVELE.

Szokások a hírtörőknak, hogy új esztendőkor tomti közönségekkel kezdék el leveleket. Ezt a szokást a Magyar hírmondó talán nem fogja mindenkor követni: mivel a felettebb való háldkodást nem kedvelli a mostani világ. — De tsak ugyan most leg-elsőbb, úgy tetszik, az illendőség-is meg kívánja, hogy érdemlett tisztelet-tétellel közönséj-n-bé Felféges, Méltóságos, Tiszteletes, Tekéntetes, Nemzetes, Vitéz és Erdemes Jóakardónál,

Besze emelkezvén, leg-elsőbb valja KIRÁLYJÁT:
Térs a fő helyre egyén firtvet halálja helygimés;
Mert, ha mi halakozt hajjt, tsak aiki kődösheti léte.
Országátának mért hirté cseledek kitévő
Mifli: de csarófér csernyí ezer jó. lécs. is hozsada,
Édes Hadsón! ki ne kívánás, hogy még leg-elsőbb-Is
Ngyvenfater legyen, míg éi, újfita időnek!
JOSEFET a TSÁSZÁRT a hadait tsan csarsa szeretsse!
Menj Olasz országban covs, e egy lávselester ott-Is:
Álaja Florentza, hazsák méfod rendélli Keményre

A THE.

MAGYAR
HÍRMONDÓ.

ELSŐ SZAKASZ.

*Elő Ferentz
Magyar Király*

Kétszer
Hummel J. D. betűvel.
1792.

Es ist ein Jahr dem andern nach,
 Das Jahr das dritte ussagend.
 Dem andern Wächter auf dem Hüden;
 Jeder ihm Schmerz und Krantheit dacht,
 Und ihm der höchsterliche Tod
 Bekam, sich in das Grab zu schiden!

Der Geist war wachst, und wird erheit,
 Weil er kein andern Stiel begreift,
 Als was die Wacht ihm beschiden.
 Er steht am Stiel mit kühnem Stiel,
 Das Welt im Wacht die im Stiel,
 Stiel kühnemstiel, und Stiel in Stiel
 Ist!

Ein jeder Wacht soll erheit,
 Befehlers aber soll er sein
 Das andern Wacht aus Oerren kühnem!
 Stiel, da es zum Jahr erheit,
 Das Jahr der Wacht und andern
 Der Geist kühnemstiel nichtstiel.

A Pressburger Zeitung 1774-ből

Buda ostroma 1602-ben;
 Johann Sibmacher nürnbergi festő
 és rézkarcoló műve Hieronymus Ortelius
 „Időrend vagy a csaták és várostromok
 történeti leírása” című művéből

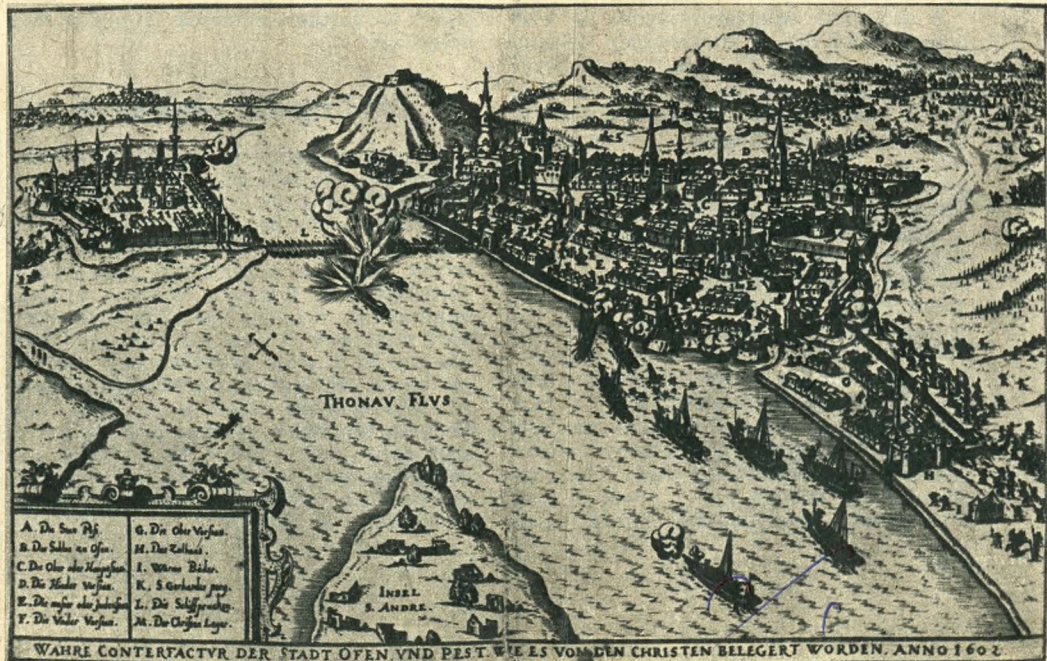
A' ROMAI TSASZARI ES AP. KIRALYI FELSEGNERE
 KEGYELMES ENGDELMVEL.
 Indult BÉTSBÖL Szereddén 9. Január. 1788.

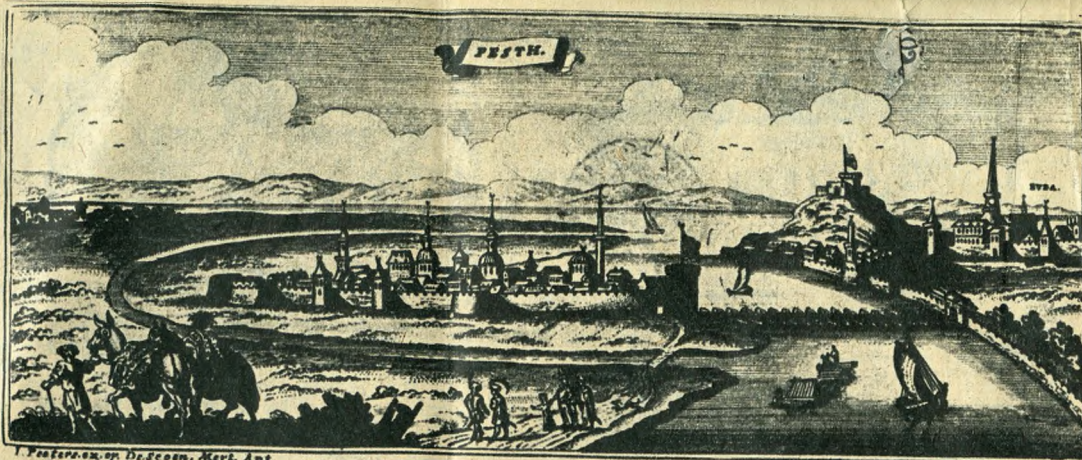
Hadi - Környüállások:

Ez a jelenvaló időnek azon meggyújtott Látma-
 fája, melynek égésére ma nem csak egész Eu-
 ropa, hanem a Világnak más hátráiban lakók is
 vigyázó szemekkel tekintgetnek. Ne-hunnyulbé há-
 mi-is szemeket. Dec. 10-dikére vala rendelve,
 hogy az egész Török Birodalombéli hadi-erő talpon
 legyen; mert azon híres Vitéz Kaputány Bafsinak
 értelme szerént, ki az egész Birodalomnak nagyobb
 és probáltabb vitéze, a' jóvafaltaték, hogy ha illy
 leg-batalmosabb 2 Uj... gondolatiannal hadgt
 izen-

A Magyar Kurir 1788-ből

1. Peeters, ex. op. De Schoon. Merit. Ant.

G. R. B. B. H. H. J. C. H. L.

A. Stadt Pest. B. Castell. Vnn. Buda. C. Stadt Buda. D. Voor-stadt. E. Waeter of Loden. Stadt. F. Gevaers. barch. G. Werma. Baden. H. Schjodru.

Peeters Jacob metszetalbumából az 1600-as évek végéről: Pest és Buda

A korabeli Magyarországon az első hosszú életű lap, a *Pressburger Zeitung* (Pozsonyi újság) 1764-ben indult. 1780-ban a *Magyar Hirmondó* (Pozsony) első száma már magyar nyelven tudósította az olvasót „A világnak... állapotjáról”, a „Tudománybéli dolgokról”. Nagyobb sikereket ért el a *Magyar Kurir* (Bécs), amely 1786-tól 1834-ig jelent meg. A legrégebb budai német újság az *Ofner Zeitung* (Budai Ujság) 1789-ben indult. Az első színvonalasabb magyar nyelvű szépirodalmi folyóirat, a *Regélő Pesti Divatlap* 1842-ben jelent meg, a *Regélő* (1833) folytatásaként. A század végi képes hetilapok közül a legjelentősebbek a *Vasárnapi Ujság*, az *Ország Világ*, a *Magyarország* és a *Nagyvilág*. Az említett újságokkal együtt a gyűjtemény értékes kincse az 1919. évi *Vörös Ujság* teljes évfolyama is. 1957-től már a fővárosi územek, gyárak, intézmények, iskolák, egye-

temek és kerületi tanácsok lapjait is feldolgozzák.

Térképek, plakátok

A *térképgyűjtemény* jelentős része közgazgatási, közlekedési és városépítési térképből, valamint városrendezési, közműépítési vázlatból és tervrajzból áll. Különösen érdekes darabjai azok a *met-szetek*, amelyek a törökök *Pest-Budát* ábrázolják a korabeli idegen nyelvű munkákban. Vannak közöttük olyan egykorú metszetek is, amelyek Buda *védelmi rendszerét*, katonai *erődítményeit* mutatják be az 1686. évi ostrom körüli időkben. Az 1830-as évek végén jelent meg *Carl Vasquez* térképész Budáról és Pestről készült szép színes térképe. Ennek az az érdekessége, hogy a városrészeket ábrázoló térképlapok szélén a jellegzetesebb épületek ábráit is láthatjuk.

Egy Klösz-fotó az 1890-es évekből: a régi Városház téri piac

Dolgozzatok

Plakát a Tanácsköztársaság idejéből: Barta Ernő műve

(Braun Tamás reprodukciói a Budapest Gyűjtemény anyagából)

A főváros nagy történelmi eseményeinek idején nyomtatásban kiadott dokumentumok közül az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt megjelent programadó, mozgósító erejű *röplapok* gyűjteménye a leggazdagabb. Ez egyebek között a *Nemzeti Dal*, a *Mit kíván a magyar nemzet?* és *A nemzet kormánya a néphez!* című nyomtatványokat őrzi.

A Tanácsköztársaság idejéből ugyan csak számos röpirat, röplap és plakát került a gyűjteménybe.

Várostarténeti anyagot rejtenek a budapesti munkásmozgalom legális és illegális *röplapjai*, a politikai pártok *agitációs* és *propagandaanyaga*, a társadalmi egyesületek *hirdetményei*, a városi kereskedők *hirdetése*i és a *magánjellegű* nyomtatványok.

A *plakátgyűjtemény* törzsanyagát az első és a második világháború alatt kibocsátott felhívások, az 1918. évi polgári de-

mokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság rajzos és szöveges plakátjai meg a fővárosi színházak műsorplakátjai alkotják.

A budapesti *képgyűjtemény* kialakítása és gyors ütemű fejlesztése 1957-ben kezdődött. Eredeti fényképek, metszetmásolatok mutatják be Budát, Pestet, a régi és az új városrészeket, épületeket, szobrokat, utcai jeleneteket, a fontosabb eseményeket stb. A képgyűjtemény legszebb és legeredetibb darabjai a „Klösz-fotók”. (Klösz György ismert pesti fényképész mintegy 400 felvételt készített a századforduló idején az épülő főváros tereiről, városrészeiről, utcáiról, új épületeiről.) Az eredeti „Klösz-anyag” fotómásolatai a közelmúltban kerültek a képgyűjteménybe. A gyűjtemény anyagát kiegészíti a *képkatalógus*, amely a könyvekben és lapokban található illusztrációs anyagot foglalja rendszerbe.

A bibliográfia-sorozat

A várostörténeti irodalom részletesebb feltárását a helytörténeti **bibliográfiák** (az egy témára vonatkozó könyvek, kiadványok jegyzékei) szolgálják. A kisebb témakört felölelő bibliográfiák közül a legjelentősebbek: *Buda és Pest fürdőinek és gyógyforrásainak irodalma* (1932); *Buda 1686. évi visszafoglalásának irodalma* (1936); *Aquincum irodalma* (1938); *1848—1849 a kisnyomtatványok tükrében* (1948); *Budapest szocialista fejlődése* (1960); *Budapest munkásmozgalma 1919-től 1945-ig* (1965).

Az eddig megjelent helytörténeti bibliográfiák közül a legnagyobb — adataiban is a leggazdagabb — *Budapest történetének* a bibliográfiája, amely felöleli Budapest teljes történetének irodalmát a legrégibb időktől egészen 1950-ig. E *hatkötetes* munka magában foglalja a Budapest Gyűjtemény könyv-, periodika- és térképanyagának, több ezer kisnyomtatványának, valamint újságszervény-gyűjteményének a feldolgozását. Az anyaggyűjtés kiterjedt Budapest többi nagy könyvtárának fővárosi vonatkozású anyagára is. A kötetek önálló nagy egységekre tagolják a bibliográfiát. A sorozat VII. kötete (név-, tárgy- és helymutatókkal) a közeljövőben jelenik meg: ez az egyes témákhoz tartozó anyagok kikeresését segíti majd.

A bibliográfia folytatása és kiegészítője a *Budapest-repertórium* (forrásjegyzék). A tájékoztató munkának fontos segédeszköze ez, hiszen anyaga az 1950 után megjelent könyvek, folyóiratok, napi- és hetilapok analitikus feldolgozását tartalmazza. Szerkezete, felépítése nagy vonalakban a bibliográfia köteleinek tematikáját követi. Külön földrajzi rész is készül hozzá, amely kerületek, ezeken belül tárgykörök szerint bontja az irodalmat.

A gyűjtemény *életrajzi katalógusa* azoknak a személyeknek (tudósoknak, íróknak, művészeknek, politikusoknak stb.) az életrajzára, munkásságára vonatkozó irodalmat rendszerezi, akik életük vagy munkásságuk jelentős részét Budapesten töltötték, vagy kimagasló szerepet töltöttek be a város életében.

Újdonság a plakátanyag fotókatálógusa: dobozaiba a plakátok kicsinyített fotómásolatai kerülnek, hátlapjukon a szükséges adatokkal, jelzésekkel ellátva. E

hasznosítja a gyűjtemény; a fotókatálógus segítségével teszi az eredet

Állandó tájékoztató

A Budapest Gyűjtemény a fővárosunk történetére vonatkozó irodalom felkutatásán és megőrzésén kívül azt is feladatának tekinti, hogy e sokrétű várostörténeti anyagot *feltárja*, és minden érdeklődő számára *hozzáférhetővé tegye*. A muzeális értéket képviselő állomány ugyan nem kölcsönözhető, de a *gyűjtemény olvasótermében* a kutatók és az olvasók rendelkezésére áll. Az ott elhelyezett kézikönyvtár 400—500 kötete között megtalálhatók a legfontosabb budapesti kézikönyvek: bibliográfiák, régi és új városleírások, statisztikák, lexikonok, műemlékjegyzékek, utca-elnevezésekkel foglalkozó tanulmányok stb.

A gyűjtemény könyv-, periodika- (időszaki sajtótermék) és térképanyagáról a betűrendes, a szakrendi (téma szerinti) és a földrajzi katalógus tájékoztatja az érdeklődőt. A budapesti földrajzi katalógus kerületek, sőt ezeken belül kisebb tájegységek szerint is csoportosít: betűrendes mutatója segítségével például nemcsak az I. vagy a II. kerületre vonatkozó irodalmat kereshetjük ki percek alatt, hanem külön megtalálhatók a *Vár*, a *Krisztinaváros*, a *Víziváros* és a *Rózsadomb* irodalmával foglalkozó művek is.

A Budapest Gyűjtemény olvasótermében állandó *tájékoztató szolgálat* működik: a kutatók és az olvasók munkáját könyvtárosok segítik az említett katalógusok és bibliográfiák segítségével. Ez is magyarázza, hogy a gyűjtemény népszerűsége, az érdeklődők száma évről évre nő. A Budapest-bibliográfia megjelenése, a helytörténeti televíziós vetélkedő (Fekete, fehér, igen, nem) fokozottabban ráirányította a figyelmet a Budapest Gyűjtemény páratlan értékű anyagára. A centenáriumi ünnepek még tovább bővítik azok körét, akik adatokat keresnek fővárosunk történetének tudományos feldolgozásához, vagy akik kedvtelésből tájékozódnak a születésének századik évfordulójához érkezett Budapest történetében.

Faragó Éva
könyvtáros
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)